

Monika Ewa ADAMSKA

Politechnika Opolska
Wydział Budownictwa i Architektury
Opole, Polska
e-mail: mo.adamska@po.opole.pl

ODRZAŃSKIE WYSPY OPOŁA – BOLKO I PASIEKA. HISTORIA, ROZWÓJ PRZESTRZENNY I WALORY KRAJOBRAZU

THE ODRA RIVER'S ISLANDS OF OPOLE – BOLKO AND PASIEKA. HISTORY, SPATIAL DEVELOPMENT AND LANDSCAPE VALUES

Słowa kluczowe: odrzańskie wyspy Opola, metoda badań historycznych, walory krajobrazu
Key words: *the Odra river's islands of Opole, method of historical research, landscape values*

Streszczenie

Opole, obok Wrocławia, Szczecina i Ostrawy, jest jednym z większych miast położonych nad Odrą. Ważną częścią krajobrazu Opola są dwie sąsiadujące ze sobą wyspy, Bolko i Pasięka, wyznaczone przez Odrę i jej kanały. Wyspa Bolko, bardziej oddalona od historycznego centrum Opola, do pocz. XX w. pozostawała w izolacji pokryta w większości lasem. Obecnie na jej obszarze znajdują się: rozległy park miejski oraz nowoczesny ogród zoologiczny, a lokalizacja w dolinie Odry sprzyja bioróżnorodności flory i fauny. Z położoną w bliskości Starego Miasta Wyspą Pasięką związana jest najstarsza historia Opola – tutaj znajdowała się osada przedlokacyjna, a następnie siedziba książęca. W wyniku XIX-wiecznej urbanizacji większa część wyspy przekształciła się w dzielnicę o charakterze willowym z towarzyszącym parkiem. W artykule przedstawiono etapy historycznego rozwoju obu wysp, podano analizie zakres ich przemian przestrzennych i funkcjonalnych, a następnie podjęto próbę wskazania ich walorów krajobrazowych.

Abstract

Opole, beside Wrocław, Szczecin and Ostrava, is one of the major cities located on the Odra river. The important part of Opole's landscape are two neighboring islands, Bolko and Pasięka, determined by the Odra river and its canals. Bolko Island, more distant from the historical core of Opole, was isolated and covered by the forest till the beginning of the 20th century. Presently a vast public park and a modern zoological garden are located in its territory, location in the Odra river's valley favors biodiversity of its flora and fauna. The origins of Opole's history are connected with Pasięka Island – here the pre-location settlement was situated and next the princely residence. In the result of 19th century urbanisation greater part of the island was transformed into villa quarter with an adjacent park. In the paper phases of historical development of both islands are presented, also the scope of their spatial and functional transformations analysed. Furthermore the attempt is made to indicate the landscape values of the Odra river's islands of Opole.

WPROWADZENIE, PRZEDMIOT I STAN BADAŃ

Problematyka niniejszego artykułu dotyczy odrzańskich wysp Opola: „zielonej” Wyspy Bolko i zurbanizowanej Wyspy Pasięki. Rzeka Odra, w swoim środkowym biegu, płynie przez Opole w wąskiej, przełomowej dolinie, w granicach miasta ma południkowy przebieg i długość ok. 18 km. Położenie doliny Odry w pobliżu Opola ulegało w swojej najdawniejszej historii, w okresie zlodowaceń, zmianom polegającym na stopniowym zbliżaniu się koryta rzeki w kierunku obszaru dzisiejszego miasta, kolejno po zachodniej i wschodniej jego stronie. Dotychczasowe badania wskazują, że rzeka zmieniała swoje koryto w tym rejonie napotykając przeszkodę w postaci garbu kredowego, którą omijała z jednej lub drugiej strony, ostatecznie pokonując ją poprzez podział na dwie części w młodszym plejstocenie. Pozostałością dawnych dolin są terasy urozmaicające stosunkowo monotonną rzeźbę okolic dzisiejszego Opola (Michalak, 1975).

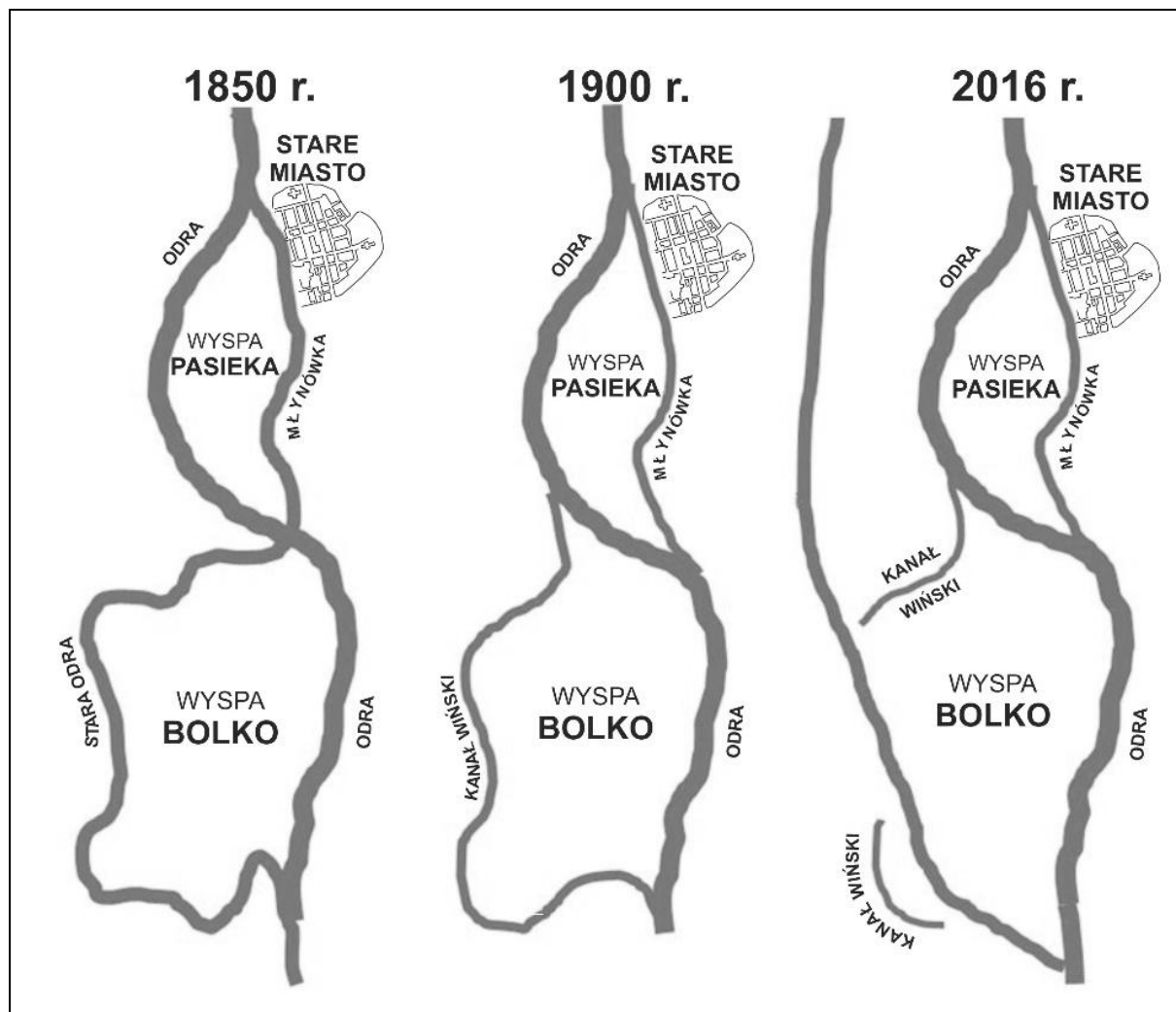
Istotną rolę w kształtowaniu krajobrazu doliny Odry, swobodnie meandrującej aż do regulacji w XIX w., miały również wezbrania powodziowe, które formowały historyczne krajobrazy licznych dolin rzecznych, co stanowi przedmiot badań wielu naukowców. Zmiany krajobrazów doliny Małej Wisły w obrębie Kotliny Oświęcimskiej analizował S.W. Czaja (2010), a zmiany koryta Niemna badała J. Plit (2010). Dla mieszkańców historycznego Opola powódzie, obok pożarów, były często pojawiającym się wydarzeniem. Choć poza ich zasięgiem pozostawał wyżej położony obszar miasta średniowiecznego, zniszczeniom ulegały tereny upraw wzdłuż rzeki, również te położone na odrzańskich wyspach. W miesiącach letnich pojawiały się powódzie opadowe, w lutym i marcu roztopowe. Od XII-XX w. odnotowano w Opolu około 120 powodzi o różnym natężeniu¹. W czasie powodzi w 1997 r. przekroczone zostały wszystkie maksymalne, historyczne stany wody na Odrze w Opolu, Bolko i Pasięka zostały wówczas całkowicie zalane (Adamska, 2005). W trakcie powodzi z wielokrotnymi wezbraniem rzeki następowało przerywanie meandrów Odry i wyznaczanie przez wody nowego jej koryta. W trakcie jednego z wezbrań powodziowych, prawdopodobnie na pocz. XVII w.², Odra zmieniła ponownie swoje koryto. Wcześniejszym jej przebiegiem był dzisiejszy Kanał Młynówka (Michalak, 1975).

W wyniku tych przekształceń i rozwidlenia rzeki powstały dwie wyspy w obecnym swoim kształcie. Mniejsza z nich, Wyspa Pasięka o pow. ok. 45 ha, położona jest w bezpośredniej bliskości centrum miasta, na południe od niej znajduje się większa

¹ O rozmiarach fal powodziowych na Odrze w Opolu decydują wielkości opadów w zlewniach jej czeskich, górskich dopływów. Opawa prowadzi wodę z Sudetów Wschodnich, a Ostrawica i Olza z Beskidu Zachodniego (Adamska, 2005).

² O wielkiej wyrwie, jakiej dokonała Odra w 1600 r. wspomina również f. Idzikowski (1863). Najstarsze zachowane źródła kartograficzne z pierwszej połowy XVII w. przedstawiają północny cypel Wyspy Pasięki już w rozwidleniu rzek: Odry i jej kanału. W tym samym okresie mogło ulec zmianie koryto Odry na wysokości Wyspy Bolko, na co może wskazywać analiza przebiegu rzeki (por. ryc. 1). Wyspa Bolko zilustrowana dopiero na przedstawieniach kartograficznych z pocz. XIX w. wyznaczona jest Odrą i jej starorzeczem, późniejszym Kanałem Wińskim.

Wyspa Bolko o pow. ok. 115 ha³. Główny nurt Odry przepływa na wschód od Wyspy Bolko i na zachód od Wyspy Pasieki. Do pocz. XXI w. Odra wraz Kanałami: Wińskim i Młynówką zakreślała podwójną pętlę w kształcie ósemki wokół wysp Bolko i Pasieki. Od pocz. XXI w. zachodnią granicę Wyspy Bolko, wyznaczoną dawniej meandrującym Kanałem Wińskim, stanowi przeciwpowodziowy Kanał Ulgi. Od wschodniej strony Wyspę Bolko oblewa Młynówka, dawne koryto Odry (ryc. 1).

Ryc. 1. Schematy rozwoju przestrzennego wysp: Bolko i Pasieki.

Źródło: opracowanie autora na podstawie materiałów kartograficznych.

Fig. 1. Schemes of the spatial development of the islands: Bolko and Pasieka.

Source: author's elaboration based on cartographic materials.

Pod względem regionalizacji fizyczno-geograficznej Polski według J. Kondrackiego obydwie wyspy położone są w obrębie podprovincji Nizin Środkowopolskich, w makroregionie Niziny Śląskiej, w granicach mezoregionu Pradoliny Wrocławskiej

³ Pomiary aktualnych powierzchni wysp wykonano na podstawie Systemu Informacji Przestrzennej Miasta Opola (www.opole.e-mapa.net).

(Kondracki, 2002). Obszar obu wysp jest mało zróżnicowany pod względem hipsometrycznym, ze średnimi wysokościami rzędu 150-155 m n.p.m. (Prognoza..., 2007; Prognoza..., 2010).

Choć Opolu poświęcono w literaturze wiele uwagi, odrzańskie wyspy Bolko i Pasieka nieobjęte zostały do tej pory opracowaniami monograficznymi. Szereg znaczących opracowań dotyczy jedynie północnego cypla Wyspy Pasieki, zwanego Ostrówkiem i funkcjonującej tam w wiekach IX-XIII osady przedlokacyjnej (Raschke, np. 1931; Jamka, np. 1950; Hołubowicz, 1956; Gediga, 1970 i in.) i jest oparta na prowadzonych na tym obszarze w latach 30. XX w. oraz po II wojnie światowej badaniach archeologicznych.

Podstawowym źródłem wiedzy historycznej o wyspach Bolko i Pasiece, w zakresie chronologii i uwarunkowań rozwoju, zarysu przekształceń funkcjonalnych i przestrzennych, danych statystycznych (demografia i gospodarka), jednak o ogólnym charakterze, są monografie Opoli (Idzikowski, 1863; Steinert, 1925; Kaminsky (red.), 1926; Dziewulski, Hawranek (red.), 1975). Publikacje i opracowania konserwatorskie poświęcone pojedynczym obiektom architektonicznym uzupełniają tę wiedzę o bardziej szczegółowe informacje.

Miejscowe plany zagospodarowania przestrzennego uchwalone dla Wyspy Pasieki w 2007 r. oraz dla Wyspy Bolko w 2010 r. określają przeznaczenie oraz warunki zagospodarowania i zabudowy terenów obu wysp, a towarzyszące im opracowania ekofizjograficzne charakteryzują i diagnozują stan środowiska przyrodniczego.

Od kilkunastu lat wzrasta zainteresowanie badaczy historią i rozwojem Opoli w XIX i XX w., do 1945 r., również w zakresie odrzańskich wysp – sytuacji tej sprzyjają m.in. zrealizowane projekty rewitalizacji założeń parkowych i terenów nadrzecznych.

Problematyka badawcza rzecznych wysp śródlądowych innych miast Polski jest tematem również chętnie aktualnie podejmowanym przez naukowców i obejmuje zróżnicowane zagadnienia: badania historyczne i współczesne analizy, często w formie studiów przypadku. Odrzańskie wyspy Szczecina (m.in. Wyspa Zielona i Kępa Parnicka oraz Wyspa Grodzka) stanowią w ostatnim czasie przedmiot badań w zakresie współcześnie realizowanych i planowanych projektów transformacji i rewitalizacji (Paszowski, 2009; Gołębiowski, 2012). Dla zniszczonej w powodzi w 1997 r. Wyspy Piaskowej w Kłodzku, na rzece Nysie Kłodzkiej, sformułowano wnioski konserwatorskie (Engel, Jasieńko, 2003). Historia Kępy Mieszkańskiej we Wrocławiu poddana została szczegółowej analizie z odniesieniem do współczesnych działań planistycznych (Krzywka, 2006).

Zagadnienia odrębności krajobrazu miast nadrzecznych oraz zagospodarowania terenów nadrzecznych w krajobrazie miasta są przedmiotem monograficznego opracowania oraz szeregu artykułów autorstwa A. Pancewicz (2004).

CEL PRACY, METODY I TECHNIKI BADAWCZE

Celem niniejszego artykułu jest: (a) wyodrębnienie etapów historycznego rozwoju odrzańskich wysp Opola: Bolko i Pasięki od początków ich urbanizacji do czasów współczesnych, (b) analiza zakresu i kierunków przemian przestrzennych i funkcjonalnych w ich obszarze, (c) wskazanie istotnych walorów krajobrazów Wyspy Bolko i Wyspy Pasięki.

W artykule zastosowano metodę badań historyczno-interpretacyjnych, jako podstawową i przedstawiającą wyjaśnienie przeszłych zdarzeń, oraz metodę logicznej argumentacji opartą na analizie i syntezie (Niezabitowska, 2014). Prace badawcze prowadzono przy użyciu następujących technik: kwerendy archiwalnej, badań literaturowych i archiwalnych, analizy porównawczej, wizji lokalnych, fotografowania i szkicowania. Zakres chronologiczny przyjęty do analizy rozpoczyna wiek XIX i kończą czasy współczesne. W uzasadnionych przypadkach, dla ustalenia tła części przekształceń oraz zasygnalizowania złożoności problematyki, autorka sięga do czasów wcześniejszych.

Analizę etapów rozwoju odrzańskich wysp Opola: Bolko i Pasięki oraz zarys ich przekształceń funkcjonalnych i przestrzennych do 1945 r. przeprowadzono w dużej mierze w oparciu o zachowane i reprezentatywne materiały kartograficzne. Szczególnie wartościowe źródło informacji dla problematyki artykułu stanowią: historyczne plany sytuacyjne i przeglądowe Opola (m. in. z lat 1811, 1863, 1894, 1927) oraz archiwalne mapy topograficzne w skali 1:25.000 (*Preußisches Urmesstischblatt* z 1825 r. oraz *Messtischblätter* z lat 1883, 1914, 1930, 1941). Powojenne plany, mapy topograficzne oraz ortofotomapy Opola ilustrują m.in. postępującą urbanizację Wyspy Pasięki, rozwój funkcji rekreacyjnej na Wyspie Bolko oraz zmiany w jej kształcie wynikające z realizowanych prac hydrotechnicznych. Analiza materiałów ikonograficznych: historycznych widoków Opola, fotografii i pocztówek uzupełniła i rozszerzyła wiedzę o historii i przekształceniach wysp do 1945 r. W badaniach wykorzystano źródłowe materiały pisane, zarówno przedwojenne jak i współczesne: książki, monografie Opola, publikacje naukowe, artykuły, opracowania planistyczne. Istotnym elementem prowadzonych badań oraz uzupełnieniem analizy i interpretacji materiałów źródłowych był szereg wizji lokalnych obszarów dwóch wysp objętych opracowaniem, w trakcie których wykonano inwentaryzacje fotograficzne oraz szkice terenowe.

ETAPY HISTORYCZNEGO ROZWOJU

Wyspa Bolko to wyjątkowe miejsce w przestrzeni Opola, które czerpie swoją siłę i niepowtarzalność z walorów krajobrazowych, zwłaszcza wartości przyrodniczych. Na pocz. XIX w. na Wyspie Bolko, według planu C.F. Scheurwassera z 1811 r.,

znajdowały się: folwark minorytów⁴ oraz tereny leśne⁵. *Preußisches Urmesstischblatt* z 1825 r. przedstawia w zagospodarowaniu Wyspy Bolko nowy element – układ wałów przeciwpowodziowych, a mapa topograficzna *Messtischblatt* z 1883 r. rozbudowę folwarku, układ nowych dróg i cegielnię w środkowej części Wyspy. Kształt Wyspy Bolko uległ wówczas niewielkiej zmianie w związku z pracami hydrotechnicznymi: koryto starej Odry poddano regulacji jako część programu kanalizacji Odry na odcinku Koźle – ujście Nysy Kłodzkiej i przygotowań do budowy stopnia wodnego na Odrze, na wysokości Wyspy Bolko.

W poł. XIX w. Wyspa Bolko stała się celem wycieczek i spacerów mieszkańców Opola, zgodnie z modną wówczas ideą wypoczynku na łonie natury. Wobec braku mostu łączącego obie odrzańskie wyspy przeprawę przez Odrę umożliwiwały łodzie promowe.

W 1913 r. oddano do użytku, położony w centralnej części wyspy, Park Miejski (*Volkspark*) o charakterze krajobrazowym. W okresie międzywojennym na Wyspie Bolko założono niewielki zwierzyńiec (*Tierpark*), załazek obecnego Ogrodu Zoologicznego, a Park Miejski rozwijał się uzupełniany o nowe elementy zagospodarowania (Adamska, 2014). Dostęp do terenów rekreacyjnych Wyspy Bolko zdecydowanie ułatwił zrealizowany w 1930 r. most łączący obie odrzańskie Wyspy Opola (Adamska, 2006).

Historyczne decyzje lokalizacyjne wyznaczyły również współczesne kierunki użytkowania Wyspy Bolko. Ogród Zoologiczny w Opolu kontynuujący tradycje przedwojennego zwierzyńca, uruchomiony w 1953 r. i odbudowany po powodzi w 1997 r., to atrakcyjne centrum ochrony bioróżnorodności o pow. ok. 20 ha. Ponad 100-letni Park Miejski, znajdujący się w zasięgu pieszego dojścia ze śródmieścia, stanowi wyjątkowe miejsce dla rekreacji i wypoczynku w bliskim otoczeniu przyrody. Atrakcyjność Parku i Ogrodu Zoologicznego zwiększają położone w sąsiedztwie tereny nad Odrą i Kanałem Ulgi, które wspólnie tworzą kluczowe elementy systemu zieleni miejskiej Opola.

Współczesny kształt Wyspy Bolko związany jest z budową Kanału Ulgi rozpoczętą jeszcze przed II wojną światową, kontynuowaną w latach 60. i 70. XX w. i zakończoną po powodzi w 1997 r. W efekcie tych działań zachodnią granicę Wyspy Bolko wyznaczoną dawniej meandrami Kanału Wińskiego stanowi obecnie uporządkowane koryto Kanału Ulgi i układ wałów przeciwpowodziowych.

⁴Minoryci obecnie byli w Opolu już na pocz. XIII w., co potwierdzają dokumenty. W powtórne posiadanie terenów na Wyspie Bolko weszli w XVIII w. (Idzikowski, 1863).

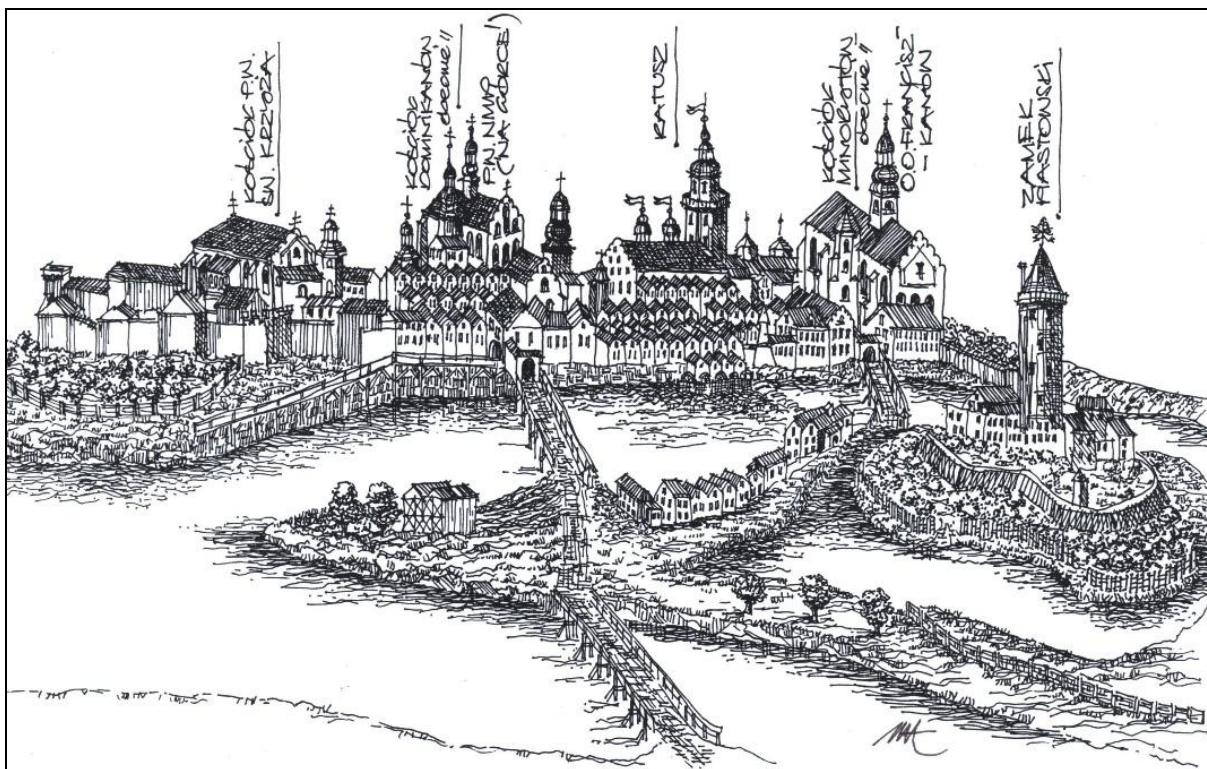
⁵ Las w północnej części, własność jeszcze wówczas Minorytów, nazwany był *Minoritten Wald Pulko genant*, pokryta również lasem południowa część wyspy należała do wsi *Neudorf*. W roku powstania planu, w wyniku sekularyzacji dóbr klasztornych, folwark został odebrany minorytom i stał się własnością prywatną (Hawranek, 1975).

Pozostawiony fragment Kanału Wińskiego zamyka obszar Wyspy Bolko od północnego zachodu nie łącząc się jednak z kanałem przeciwpowodziowym Odry⁶. Na Wyspę Bolko można obecnie dotrzeć dwoma mostami: mostem pieszym na Odrze, który łączy północny kraniec wyspy z południowym cyplem Pasięki i mostem z jazem na Kanale Ulgi oddanym do użytku w 2001 r., który umożliwia dojazd do Ogrodu Zoologicznego oraz pól uprawnych od strony lewobrzeżnej części Opola. Wyspa Bolko leży w granicach administracyjnych Opola od 1955 r., jednak po zakończeniu prac hydrotechnicznych na pocz. XXI w. jej południowy cyfel znalazł się w granicach sąsiadującej z Opolem gminy Prószków.

Z Wyspą Pasięką wyznaczoną przez Odrę i Kanał Młynówka związana jest najstarsza historia Opola. Na północnym jej cyplu, zwanym Ostrówkiem, funkcjonował od IX do XIII w. drewniany gród słowiański. Lokacja średniowiecznego miasta na prawym brzegu Odry na pocz. XIII w. przyczyniła się do upadku słowiańskiego grodu. Na jego terenie wzniesiono zamek książąt piastowskich (Heffner, Kreft, 2011). Otoczenie kompleksu zamku stanowiły tereny ogrodów oraz plantacji, pozostała część wyspy pokrywał dębowy las, na jego terenie pod koniec rządów piastowskich powstał folwark (Idzikowski, 1863). W XV w., po wygaśnięciu linii opolskich Piastów, Opole wraz z całym księstwem opolsko-raciborskim przeszło we władanie Habsburgów, a zamek na Pasiece przestał pełnić funkcję piastowskiej rezydencji (Zajączkowska, 2014). Obraz północnego cypla wyspy wraz z zamkiem, zabudową mieszkaniową oraz przeprawami mostowymi przez Odrę i Młynówkę (ryc. 2) utrwalony został na licznych XVII- i XVIII-wiecznych widokach graficznych Opola⁷. W XIX w., pod panowaniem pruskim, zamek adaptowano i rozbudowano na potrzeby administracyjne Opola - stolicy rejencji. Pod koniec wieku w miejscu obwałowań zamku założono Park Zamkowy o krajobrazowym charakterze, z układem dwóch stawów. W latach 20. XX w. podjęto decyzję o wyburzeniu zamku i budowie modernistycznej siedziby władz rejencji opolskiej. Kompleks obiektów w stylistyce międzywojennego funkcjonalizmu zrealizowano w 1933 r., z dawnego zamku pozostawiono gotycką, cylindryczną wieżę wkomponowaną w nowe założenie (Adamska, 2012). Współcześnie modernistyczny kompleks dawnej siedziby władz rejencji mieści Urzędy: Wojewódzki i Marszałkowski (fot. 1), w sąsiedztwie zlokalizowany jest zespół obiektów amfiteatru opolskiego, obejmujący teren dawnego grodu słowiańskiego.

⁶ Kanał Ulgi, którego budowa rozpoczęła się w latach 30. XX w. i zakończyła na pocz. XXI w., wyznaczył wraz z Odrą nową wyspę w Opolu, której południową część stanowi Wyspa Bolko, środkową ogródki działkowe i pola uprawne, a północną fragment dzielnicy Zaodrże. Obszar ten nie otrzymał jak na razie odrębnej nazwy. Wyspa Bolko zamknięta od północnego-zachodu ślepy fragment dawnego Kanału Wińskiego, który nie łączy się z Kanałem Ulgi, stanowi odrębny obszar wynikający obecnie silniej z uwarunkowań historycznych, odrębności kulturowych i przyrodniczych niż fizycznego wydzielenia.

⁷ M.in. autorstwa Valentina von Saebisch (1608) i Friedricha Bernharda Wernera (1750) (Mrass red., 1995).

Ryc. 2. Opole i północny cypel Wyspy Pasieki w 1680 R.

Źródło: rysunek autora na podstawie F. Idzikowski, 1863.

Fig. 2. Opole and the northern foreland of the Pasieka Island in 1680.

Source: author's drawing based on F. Idzikowski, 1863.

Pozostałą część Wyspy Pasieki, ok. 2/3 jej powierzchni, do poł. XIX w. pokrywały tereny rolnicze, nieużytki, las i zalewowe tereny nadbrzeżne. W 2. poł. XIX w., po wzniesieniu wałów przeciwpowodziowych, uporządkowano wyspę i wytyczono ulice. Na planie Opola z 1863 r. widoczny jest regularny układ ulic, częściowa parcelacja działek i pierwsze budynki, nadbrzeżne założenie parkowe oraz linia kolejowa do Wrocławia. Plan Opola z 1894 r. ukazuje tę część wyspy, jako obszar w większości już zagospodarowany o charakterze dzielnicy willowej i niewielkiej intensywności zabudowy – jedynym zakłóceniem funkcjonalnym stała się lokalizacja obiektów browaru. W okresie międzywojennym została wzmocniona funkcja mieszkaniowa tej części Pasieki, zrealizowano ponadto nieliczne obiekty o funkcji usługowej, a krajo-brazowy park przylegający do Odry zyskał na atrakcyjności po modernizacji. Stosunkowo harmonijny rozwój funkcjonalny i przestrzenny Wyspy Pasieki prze-rwała II wojna światowa.

W latach 60. i 70. XX w., już w realiach polskiej państwowości, podjęto decyzje o lokalizacji i realizacji na Wyspie Pasiece szeregu nowych obiektów usługowych. Na terenie dawnego browaru powstał kompleks sportowo-hotelowy oraz szkoła muzyczna, w miejscu zniszczonej w 1938 r. synagogi – żłobek, w pobliżu Młynówki zespół obiektów: Instytutu Śląskiego i Uniwersytetu Opolskiego, w głębi Pasieki zakłady poligraficzne. Na wolnych jeszcze działkach powstała typowa zabudowa

mieszkańcowa. Procesem rozpoczętym po II wojnie światowej i trwającym do dziś jest adaptacja dawnej zabudowy rezydencjalnej do nowych funkcji. „Powódź tysiąclecia” w 1997 r., w wyniku której Odra zalała lewobrzeżne Opole oraz obie odrzańskie wyspy, spowodowała wielkie zniszczenia zabudowy i infrastruktury technicznej Pasięki, a proces usuwania jej skutków trwał wiele lat. Najnowsze inwestycje na terenie wyspy, finansowane ze środków unijnych, przyniósł początek XXI w. Do najważniejszych działań, które zdecydowanie poprawiły jakość i atrakcyjność przestrzeni publicznych Pasięki należą: rewaloryzacja bulwarów Młynówki, Parku Nadodrzańskiego oraz zespołu Stawu Zamkowego. Wyspa Pasięka, przyłączona do Opola w 1891 r. (Adamska, 2006), jest połączona czterema przeprawami mostowymi z prawobrzeżnym miastem oraz jednym mostem z lewobrzeżną częścią Opola.

PRZEMIANY PRZESTRZENNO-FUNKCJONALNE

Jeszcze w XIX w. część Wyspy Bolko wykorzystywana była jako tereny upraw rolniczych. Podjęte w XX w. decyzje o lokalizacjach nowych funkcji: założenia parkowego oraz zwierzyńca wytyczyły kierunki jej przekształceń funkcjonalnych i przestrzennych oraz sposób obecnego przeznaczenia terenów. Obszar Wyspy Bolko to w większości tereny zieleni urządzonej sąsiadujących ze sobą: Ogródu Zoologicznego o pow. ok. 20 ha oraz Parku Miejskiego o pow. ok. 60 ha.

Ponad 100-letni Park Miejski, powiększony w latach 70. XX w., wyróżnia krajobrazowa kompozycja, system wodny kanałów i stawów, piętrowy układ kompozycyjny zieleni, rozległe polany parkowe i osie widokowe. Drzewostan krajobrazowego parku jest różnowiekowy, co zapewnia trwałość układu przestrzennego założenia. Jego szkielet stanowią około stuletnie drzewa, wśród gatunków uważanych za pozostałość pierwotnych nasadzeń dominuje dąb szypułkowy (Adamska, 2014). Funkcje rekreacyjne wzmacnia zlokalizowana nad stawem, w głębi Parku, klubokawiarnia o nowoczesnej architekturze i atrakcyjnej ofercie kulturalnej kontynuująca międzywojenny program funkcjonalny.

Ogród Zoologiczny w Opolu, początkowo zwierzyńiec o pow. 1 ha, to współcześnie nowoczesna instytucja realizująca cele naukowe, edukacyjne i rekreacyjne. Opolskie ZOO wyróżnia interesująca kolekcja zwierząt, w tym szereg gatunków zagrożonych wyginięciem, oraz krajobrazowy charakter z kompleksem wybiegów i obiektów wkomponowanych w starodrzew Wyspy Bolko. Ogród wyposażono w punkty gastronomiczne, kawiarnie, dwie restauracje. Dla dzieci powstały place zabaw, mini ZOO, place zabaw. Ważnym elementem kompozycyjnym ogrodu jest woda: stwarza specyficzny mikroklimat i wzmacnia walory estetyczne ogrodu (fot. 2). Rozwiązania architektoniczne obiektów dla zwierząt, wśród których na uwagę zasługują: m.in. żyrafiarnia, woliery kotów drapieżnych i basen uchatek kalifornijskich, elementy zagospodarowania terenu, zastosowane aranżacje wybiegów i kompozycje roślinne współtworzą harmonijną i spójną całość (Adamska, 2016: w druku).

Fot. 1. Wyspa Pasięka. Urząd Wojewódzki i Wieża Piastowska, 2004.

Photo 1. Pasięka Island. Provincial Office and the Piast Tower, 2004.

Fot. 2. Wyspa Bolko. Ogród Zoologiczny, 2015.

Photo 2. Bolko Island. Zoological Garden, 2015.

Fot. 3. Wyspa Pasięka. Park Nadodrzański, w tle most na Wyspę Bolko, 2010.

Photo 3. Pasięka Island. Nadodrzański Park, at the background bridge to the Bolko Island, 2010.

Stosunkowo nieduża odległość (ok. 1.5 km) Parku Miejskiego i Ogrodu Zoologicznego od obszaru śródmieścia, również Starego Miasta oraz dworca PKP, pozwala na funkcjonowanie tras spacerowych łączących Wyspę Bolko ze strefą miejską. Otaczające wyspę wały przeciwpowodziowe, stanowiąc fragmenty dłuższych tras rowerowych oraz biegowych, wzmacniają jej funkcję rekreacyjną.

Na terenie Wyspy Pasięki, w oparciu o analizę porównawczą historycznych i współczesnych materiałów źródłowych, można wyróżnić trzy, zróżnicowane przestrzennie i funkcjonalnie, obszary:

- północny cypel Pasięki zamknięty łukiem obecnej ul. Barlickiego z przylegającym dawnym Stawem Zamkowym, przekształconym w atrakcyjny zespół rekreacyjny,
- środkową i południową część Pasięki z geometrycznym, prostokątnym układem ulic i dominującą funkcją mieszkaniową,
- południowo-zachodnią część Pasięki z krajobrazowym założeniem parkowym.

Północny cypel wyspy to miejsce najstarszego osadnictwa na terenie Opola oraz późniejszej lokalizacji znaczących dla miasta i regionu obiektów. Na zbliżonym obszarze zlokalizowane były kolejno: przedlokacyjna osada, zamek książęcy, a następnie modernistyczny kompleks administracyjny, z wysokim 7-kondygnacyjnym budynkiem głównym. Na tym obszarze zlokalizowano amfiteatr, w którym w 1963 r. odbyła się pierwsza edycja Krajowego Festiwalu Piosenki Polskiej. Na przestrzeni lat funkcja tego miejsca, jako ośrodka kultury, rozbudowała się znacząco – w latach 90. XX w. powstał obiekt w stylistyce postmodernizmu mieszczący zaplecze amfiteatru i sceny kameralne, w ostatnich latach zrealizowano projekt konkursowy przebudowy amfiteatru wprowadzając przeszklony budynek usługowy o nowoczesnej architekturze, otwarty na rzekę Odrę.

Środkowa i południowa część Wyspy Pasięki to obszar o nadal przeważającej funkcji mieszkaniowej, którą tworzy historyczna oraz współczesna zabudowa wpisana w regularny układ ulic. Historyczna zabudowa o wysokości do czterech kondygnacji, zróżnicowana formalnie i stylistycznie, obejmuje kamienice i wille w stylistyce XIX-wiecznego klasycyzmu i eklektyzmu, nieliczne budynki o secesyjnym detalu z pocz. XX w., budynki wielorodzinne z okresu międzywojennego o cechach tradycyjnych oraz kilka przykładów modernistycznych willi (Adamska, 2006). Współczesną zabudowę mieszkaniową reprezentują zrealizowane w latach 70. XX w., na wolnych wówczas jeszcze działkach, typowe budynki klatkowe i punktowe, o wysokości od trzech do pięciu kondygnacjach i płaskich dachach, utrzymane w stylistyce powojennego modernizmu i nie nawiązujące do historycznych uwarunkowań zabudowy Pasięki. Starannie projektowane obiekty użyteczności publicznej lokalizowano w przestrzeni tej części wyspy jeszcze w czasach niemieckiej administracji⁸. Proces ten kontynuowano w realiach polskiej państwowości wprowadzając w przestrzeń Pasięki nowe obiekty usług o ponadlokalnym znaczeniu i zróżnicowanych gabarytach. O ile przywołany już wcześniej kompleks sportowo-hotelowy czy zespół obiektów szkoły muzycznej to indywidualne projekty, o cechach

⁸ M.in. gmachy: Urzędu Wodnego, Izby Handlowej, obiekty szkolnictwa zawodowego.

wartościowej architektury, to inne, jak budynek żłobka, oparte zostały o rozwiązania typowe, nieuwzględniające wyjątkowego kontekstu miejsca. Podjęta w latach 70. XX w. decyzja o lokalizacji na wyspie uciążliwej funkcji zakładów drukarskich o architekturze typowej dla obiektów przemysłowych spowodowała szczególną dysharmonię w krajobrazie kulturowym Pasieki. Charakterystycznym procesem przemian przestrzennych i funkcjonalnych tej części wyspy, rozpoczętym po II wojnie światowej i trwającym do dzisiaj, jest adaptacja i rozbudowa dawnych rezydencji willowych na potrzeby usług m.in. kultury, szkolnictwa, zdrowia i kultu religijnego⁹. Pozytywnym aspektem tego procesu jest zachowanie unikalnych w skali Opola obiektów, negatywnym m.in. uciążliwości komunikacyjne i parkingowe.

Południowo-zachodnią część Wyspy Pasieki, wzdłuż Odry, zajmuje założenie parkowe o pow. ok. 7 ha i krajobrazowym charakterze. Założenie zwane obecnie Parkiem Nadodrzańskim przeszło kilka etapów przekształceń od swojego powstania w XIX w. (Adamska, 2012). W przestrzeni Parku wyróżnia się obwodowa aleja, zielen wysoka oraz szereg atrakcyjnych elementów zagospodarowania służących wypoczynkowi biernemu i aktywnemu¹⁰. Park Nadodrzański tworzy wraz z zagospodarowanymi rekreacyjnie błoniami Odry znaczący i atrakcyjny element zieleni publicznej Opola znajdujący swoją kontynuację w terenach zieleni Wyspy Bolko (fot. 3). W tej części Pasieki na wyróżnienie zasługuje również zielen wysoka stanowiąca nasadzenia alejowe ulic, w części historyczna, a w części stanowiąca współczesne uzupełnienia¹¹.

Analizy przekształceń przestrzennych i funkcjonalnych obu odrzańskich wysp Opola należy uzupełnić o informacje dotyczące cieków wodnych wyznaczających ich granice. Odra tworząca zachodnią granicę Wyspy Pasieki to obecnie w pełni uregulowane koryto z układem trawiastych błoni, na wysokości Wyspy Bolko błoniom towarzyszy zielen wysoka i krzewy, co nadaje rzece naturalny charakter. Odra oddzielona jest od obu wysp wałem przeciwpowodziowym, w części Wyspy Pasieki dodatkowo murem przeciwpowodziowym, co stanowi pewną barierę w wizualnym kontakcie z rzeką. Przeciwpowodziowy Kanał Ulgi po zachodniej stronie Bolko, ukształtowany sztucznie przez człowieka, poprowadzony jest w układzie wałów przeciwpowodziowych. Ważnym funkcjonalnie elementem systemu wodnego Opola jest Kanał Młynówka o długości ok. 1,5 km, którego wody jeszcze w XIX w. służyły żegludze i przewozom towarów (Adamska, 2006). Współcześnie Kanał Młynówka ze swoimi czterema mostami, starodrzewiem i bulwarami stanowi malowniczy element krajobrazu Opola i atrakcyjnie ukształtowaną wschodnią granicę Wyspy Pasieki.

⁹ Nowe funkcje dawnych rezydencji i willi to m.in.: Miejski Dom Kultury, Zespół Państwowych Placówek Kształcenia Plastycznego, Wyższa Szkoła Zarządzania i Administracji (wcześniej Pogotowie Ratunkowe), Kaplica Parafii Ewangelicko-Augsburskiej, Konsulat Republiki Federalnej Niemiec w Opolu, Dom Dziecka i szereg innych.

¹⁰ Drewniane deszczoschrony, rozarium, skałki wspinaczkowe, plac zabaw i in.

¹¹Przy ul. Powstańców Śląskich rosną kasztanowce czerwone i zwyczajne, przy ul. Konsularnej katalpy, w części ul. Niedziałkowskiego robinie akacjowe.

WALORY KRAJOBRAZOWE ODRZAŃSKICH WYSP OPOLA

Krajobraz kulturowy jest krajobrazem przekształconym przez człowieka w wyniku rozwoju cywilizacyjnego. W Ustawie o ochronie zabytków z 2003 r. z późniejszymi zmianami (Ustawa..., 2003) krajobraz kulturowy definiowany jest jako *postrzegana przez ludzi przestrzeń, zawierająca elementy przyrodnicze i wytwory cywilizacji, historycznie ukształtowana w wyniku działania czynników naturalnych i działalności człowieka*. W innej definicji krajobraz to wizerunek regionu, *historycznie ukształtowany fragment przestrzeni geograficznej, powstały w wyniku zespolenia oddziaływań środowiskowych i kulturowych, tworzący specyficzną strukturę, objawiającą się regionalną odrębnością postrzeganą jako swoista fizjonomia* (Myga-Piątek, 2012).

W badaniach krajobrazu, jego identyfikacji, klasyfikacji oraz ocenie można posłużyć się terminami: cechy charakterystyczne, wyróżniki i wyznaczniki krajobrazu – pojęciami istotnymi dla postrzegania tożsamości krajobrazu (Nita, 2015; Myga-Piątek, Chmielewski, Solon, 2015). Najszerze w Polsce studia poświęcone wyróżnikom krajobrazu i architektury autorstwa I. Niedźwieckiej-Filipiak (2009) dotyczą terenów wiejskich Dolnego Śląska. Pojęcie waloru krajobrazowego wprowadziła do Ustawy o ochronie przyrody z 2004 r. (Ustawa..., 2004) „Ustawa krajobrazowa” (Ustawa..., 2015). Walory krajobrazu zostały określone, jako jego *wartości przyrodnicze, kulturowe, historyczne, estetyczno-widokowe obszaru oraz związane z nimi rzeźbę terenu, twory i składniki przyrody oraz elementy cywilizacyjne, ukształtowane przez siły przyrody lub działalność człowieka*.

Rozwinięciem podjętej w artykule problematyki historycznego rozwoju oraz przemian funkcjonalno-przestrzennych odrzańskich wysp Opola jest próba wskazania istotnych walorów krajobrazów wysp: Bolko i Pasieki w oparciu o przywołaną powyżej definicję

Wyspa Bolko

W krajobrazie nizinym Wyspy Bolko można wyodrębnić następujące walory krajobrazu:

- **wartości przyrodnicze:** bioróżnorodność obszaru Wyspy Bolko (zasługująca na szczególną uwagę awifauna oraz bezkręgowce), szereg gatunków roślin prawnie chronionych lub rzadkich, 100-letni starodrzew o dominacji gatunków liściastych, syngieltonowe okazy drzew, korytarz ekologiczny doliny Odry, system wodny kanałów i stawów, fragment historycznego Kanału Wińskiego o naturalnym zadrzewieniu brzegów,
- **wartości kulturowe i historyczne:** zespół budowli hydrotechnicznych (mała i duża śluza) na Odrze, historyczna ciągłość funkcji rekreacyjnej/zieleni urządzonej: Park Miejski i Ogród Zoologiczny,
- **wartości estetyczno-widokowe:** układ kompozycyjny Parku Miejskiego: polany obramowane masywami drzew i kępami krzewów, perspektywy i osie widokowe, układ wałów przeciwpowodziowych – krajobrazowe otwarcia widokowe, harmonia świata roślin i zwierząt w Ogrodzie Zoologicznym.

Wyspa Pasięka

Wyspę Pasiękę o przeważającym zurbanizowanym charakterze cechują następujące walory krajobrazu:

- **wartości przyrodnicze:** korytarze ekologiczne doliny Odry oraz kanału Młynówki, 14 pomników przyrody¹², nasadzenia alejowe wzdłuż ulic Pasięki, starodrzew z licznymi chronionymi gatunkami zwierząt,
- **wartości kulturowe i historyczne:** północny cypel zwany Ostrówkiem i jego wyjątkowe znaczenie w historii osadnictwa Opolą, XIV-wieczna Wieża Piastowska – dominanta przestrzenna i symbol piastowskiej przeszłości miasta, układ komunikacyjny – świadectwo XIX-wiecznej urbanizacji, historyczna zabudowa mieszkaniowa Pasięki reprezentująca stylistykę klasycyzmu, eklektyzmu, secesji i modernizmu, kompleks obiektów dawnej siedziby władz rejencji opolskiej jako wyjątkowy przykład architektury międzywojennego funkcjonalizmu, historyczne budowle i obiekty hydrotechniczne oraz przeprawy mostowe, krajobrazowe założenie Parku Nadodrzańskiego,
- **wartości estetyczno-widokowe:** kompleks Stawu Zamkowego z fontanną multimedialną, perspektywy ulic, układ kompozycyjny Parku Nadodrzańskiego, otwarcia widokowe – błonia nadodrzańskie, kameralny i malowniczy charakter bulwarów nad Młynówką.

PODSUMOWANIE

„Zielona” Wyspa Bolko oraz zurbanizowana Wyspa Pasięka, otoczone wodami rzeki Odry i jej kanałów, są wyjątkowymi miejscami w przestrzeni Opolą, o znaczących walorach krajobrazu. Studia nad etapami ich rozwoju oraz przekształceniami funkcjonalno-przestrzennymi wskazały na współczesną, w zasadzie harmonijną, kontynuację zasadniczych kierunków użytkowania terenów obu wysp wyznaczonych w XIX i XX wieku.

Walory krajobrazowe obu wysp w coraz większym zakresie uczestniczą w tworzeniu potencjału turystyczno-rekreacyjnego Opolą. Ogród Zoologiczny na Wyspie Bolko przyciąga ponad 200 tys. odwiedzających rocznie, popularność zyskują krótkie rejsy po Odrze i Młynówce, a gotycka Wieża Piastowska, symbol miasta, po renowacji w 2014 r. stała się atrakcją na turystycznej mapie miasta. Park Miejski i Park Nadodrzański wraz z bulwarami nad Młynówką oraz błoniami Odry i Kanału Ulgi stanowią istotną część systemu zieleni miejskiej.

Wydaje się jednak, że nie wszystkie wyszczególnione w artykule walory odrzańskich wysp Opolą są wykorzystane wystarczająco w promocji miasta oraz kształtowaniu jego wizerunku. Odra, nieodłącznie związana z historią miasta, jako transportowa droga wodna jest eksploatowana obecnie tylko w niewielkim stopniu. Wzmocnienie funkcji turystycznej rzeki oraz włączenie terenów położonych w bezpośredniej

¹²Buk zwyczajny, 4 dęby szypułkowe, jesion wyniosły, klon zwyczajny, 5 platanów klonolistnych, miłorząb dwuklapowy, tulipanowiec amerykański (Prognoza..., 2007).

jej bliskości, również na wyspie PasiECE, w cykl plenerowych wydarzeń kulturalnych to sposoby na wykorzystanie potencjału nadrzecznego położenia Opola. W mniejszym zakresie działania te dotyczyć mogą również Kanału Młynówki.

Złożone dziedzictwo kulturowe Wyspy PasiEki, miejsca związanego z najstarszą historią Opola, powinno mieć większy udział zarówno w definiowaniu tożsamości miasta jak i tworzeniu jego wizerunku oraz potencjału turystycznego. Choć PasiEka, obok Starego Miasta, jest obowiązkowym punktem na trasie zwiedzania Opola, brak w jej przestrzeni informacji wizualnej (tablic, modeli) o nieistniejącej osadzie wczesnośredniowiecznej, zamku piastowskim czy monumentalnej synagodze, które na przestrzeni wieków znacząco kształtowały sylwetę wyspy.

Harmonijne kształtowanie wyjątkowej przestrzeni obu odrzańskich wysp Opola wymaga zachowania dalszej równowagi pomiędzy wprowadzaniem nowych narracji i ochroną istniejących walorów krajobrazu. Realizacji tego zadania sprzyjają miejscowe plany zagospodarowania przestrzennego dla obu wysp, ochrona konserwatorska założeń parkowych oraz rosnąca świadomość wagi dziedzictwa kulturowego i zrównoważonego rozwoju.

LITERATURA

- Adamska M.E., 2005: Pożary i powodzie dawnego Opola. Ochrona przed korozją. 9s/A/2005: 19-26.
- Adamska M.E., 2006: Wybrane aspekty rozwoju przestrzennego Opola w latach 1816-1945. Maszynopis pracy doktorskiej. Politechnika Wrocławska, Wrocław.
- Adamska M.E., 2012: Historyczne i współczesne założenia zieleni miejskiej Opola – od XIX-wiecznych skwerów do realizacji z początku XXI wieku [w:] Historyczne i współczesne ogrody w krajobrazie miast (red.): A. Mitkowska, K. Hodor, K. Łakomy. Wydawnictwo Politechniki Krakowskiej: 135-143.
- Adamska M.E., 2014: Zabytkowe parki miejskie województwa opolskiego [w:] Współczesna ranga ogrodów zabytkowych (określanie wartości dzieł ogrodowych i ich ochrona) (red.): A. Mitkowska, K. Hodor, K. Łakomy. Wydawnictwo Politechniki Krakowskiej: 237-254.
- Adamska M.E., 2016: Ogród zoologiczny w Opolu. Harmonia świata roślin i zwierząt (w druku).
- Czaja S.W., 2010: Zmiany krajobrazów doliny Małej Wisły w obrębie Kotliny Oświęcimskiej przez wezbrania powodziowe w XVIII-XX w. Prace Komisji Krajobrazu Kulturowego nr 13: 29-40.
- Dziewulski W., Hawranek F. (red.), 1975: Opole. Monografia miasta. Instytut Śląski, Opole.
- Engel L.J., Jasieńko J., 2003: Wyspa Piaskowa w Kłodzku po powodzi – refleksje konserwatorskie. Wiadomości Konserwatorskie nr 12: 77-81.
- Gediga B, 1970: Początki i rozwój wczesnośredniowiecznego ośrodka miejskiego na Ostrówku w Opolu. *Slavia Antiqua*, XVI, 105-144.

- Gołębiowski J.I., 2012: Plany rewitalizacji Wyspy Grodzkiej w Szczecinie. *Czasopismo Techniczne* 1-A/1, z.1, r. 109, 177-188.
- Hawranek F., 1975: W epoce kapitalizmu. Stosunki gospodarcze [w:] Opole. Monografia miasta (red.): W. Dziewulski, F. Hawranek. Instytut Śląski, Opole: 269-295.
- Heffner K., Kreft W., 2011: Opole/Oppeln. Historyczno-topograficzny atlas miast śląskich. Instytut Herdera, Marburg, tom 2.
- Hołubowicz W., 1956: Opole w wiekach 10-12. Śląsk, Katowice.
- Idzikowski F., 1863: Geschichte der Stadt Oppeln, Oppeln.
- Jamka R., 1950: Przeszłość Opola – Ostrówka w świetle badań wykopaliskowych w okresie 1948-1950 r. *Ochrona Zabytków* nr 2-3: 89-92.
- Kaminsky F. (red.), 1926: Oppeln. Dari, Berlin-Halensee.
- Kondracki J., 2002: Geografia regionalna Polski. PWN, Warszawa.
- Krzywka Ł., 2006: Historyczna perspektywa planowania przestrzennego na przykładzie Kępy Mieszkańskiej. *Quart* nr 2: 38-59.
- Michalak S., 1975: Środowisko geograficzne Opola [w:] Opole. Monografia miasta (red.): W. Dziewulski, F. Hawranek. Instytut Śląski, Opole: 12-26.
- Mrass P. (red.), 1995: Oppeln/Opole. Plany miasta, widoki graficzne, fotografie (do 1945 roku). Muzeum Śląska Opolskiego, Opole. Oberschlesisches Landesmuseum, Ratingen-Hösel.
- Myga-Piątek U., Chmielewski T.J., Solon J., 2015: Rola cech charakterystycznych, wyróżników i wyznaczników krajobrazu w klasyfikacji i audycie krajobrazów aktualnych. *Problemy Ekologii Krajobrazu*, tom XV: 177-185.
- Myga-Piątek U., 2012: Krajobrazy kulturowe. Aspekty ewolucyjne i typologiczne. Uniwersytet Śląski, Katowice.
- Niedźwiecka-Filipiak I., 2009: Wyróżniki krajobrazu i architektury wsi Polski południowo-zachodniej. Monografie LXXV, Wydawnictwo Uniwersytetu Przyrodniczego we Wrocławiu.
- Nita J., 2015: Znaczenie wyznaczników i wyróżników w badaniach krajobrazu. *Prace Komisji Krajobrazu Kulturowego* nr 30: 59-70.
- Niezabitowska E.D., 2014: Metody i techniki badawcze w architekturze. Wydawnictwo Politechniki Śląskiej, Gliwice.
- Pancewicz A., 2004: Rzeka w krajobrazie miasta. Wydawnictwo Politechniki Śląskiej, Gliwice.
- Paszowski Z.W., 2009: Planowanie transformacji szczecińskich Wysp Międzyodrza. *Przestrzeń i Forma* nr 12: 353-372.
- Plit J., 2010: Zmiany koryta Niemna w ciągu 200 lat (na odcinku od Hożej do Mielnika). *Prace Komisji Krajobrazu Kulturowego* nr 13: 78-87.
- Prognoza oddziaływania na środowisko projektu miejscowego planu zagospodarowania przestrzennego „Śródmieście I – Wyspa Pasieka w Opolu”. Urząd Miasta Opole – Biuro Urbanistyczne, 2007.
- Prognoza oddziaływania na środowisko projektu miejscowego planu zagospodarowania przestrzennego Wyspy Bolko. Urząd Miasta Opole – Biuro Urbanistyczne, 2010.

- Raschke G., 1931: Die Entdeckung des frühgeschichtlichen Oppeln. Schlesische Druckerei A-G, Breslau.
- Steinert P., 1925: Oppeln : Oberschlesiens Regierungshauptstadt. Hirt, Breslau.
- Ustawa z dnia 23 lipca 2003 r. o ochronie zabytków i opiece nad zabytkami. Dziennik Ustaw z 2003 r. nr 162, poz. 1568, z późniejszymi zmianami.
- Ustawa z dnia 16 kwietnia 2004 r. o ochronie przyrody. Dziennik Ustaw z 2004 r. nr 92, poz. 880, z późniejszymi zmianami.
- Ustawa z dnia 24 kwietnia 2015 r. o zmianie niektórych ustaw w związku ze wzmocnieniem narzędzi ochrony krajobrazu, Dziennik Ustaw z 2015 r., poz. 774, 1688.
- www.opole.e-mapa.net
- Zajączkowska U., 2014: Zamek w czasach habsburskich i pruskich [w:] U stóp Wieży Piastowskiej (red.): I. Solisz, R. Miązek. MOSiR, Opole: 41-59.

